

AMERİKAN BELGELERİNDE 27 MAYIS OLAYI

Prof. Dr. FAHİR ARMAOĞLU

27 Mayıs askerî darbesinin, Cumhuriyet tarihimizde önemli ve ilginç bir yeri vardır. Olay, 1950'de gerçek anlamı ile işlemeye başlayan genç demokrasimizin ilk "kesintisi" olduğu kadar, Büyük Atatürk'ün, *Ordu ile Politika'yı* birbirinden ayırdığı 1924 sonundan beri, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ilk defa olarak, bir *siyasal* olayın *aktif* unsuru haline gelmesidir. Ordunun, siyasal bir süreç içinde yer alması, 1961 Ekim seçimleriyle sona ermemiş, 1980 Eylülüne kadar devam eden dönemde, "Ordu faktörü", Türk iç politikasında bazan "silik", bazan da ön plâna çıkan bir nitelikte, yaklaşık 20 yıl kadar devam etmiştir.

Bu belirttiğimiz noktalar, doğrudan doğruya Türkiye'nin kendi iç gelişmeleriyle ilgilidir. Fakat, *27 Mayıs Olayı'nın* bir de dış politika yanı vardır. Başka bir deyişle, 27 Mayıs olayı, Türkiye'nin dış politikasına da yansiyacak nitelikte olmuştur. Şu anlamda ki, 27 Mayıs olayı meydana geldiğinde, Türk dış politikasında en etkin ve hatta dış politikamıza yön veren tek faktör, Demokrat Parti hükümetlerinin izlediği dış politikanın doğal sonucu olarak, *Amerika Birleşik Devletleri'dir*. Aşağıda göreceğimiz gibi, 1960 Nisanından itibaren Türkiye'nin içi karıştığında, Demokrat Parti iktidarı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin etkin muhalefeti ve kamuoyunun tepkileri karşısında, Amerika'da bir dayanak arama yoluna gitmiştir. Bu durum, Amerika'yı, bir hayli sıkıntılı duruma itmiş görünüyor. Zira, Amerika'nın o zamanki Ankara Büyükelçisi'nin, 28 Mayıs 1960 sabahı, darbenin liderliğini üzerine almış olan *Orgeneral Cemal Gürsel'e* söylediği gibi, Amerika, Lâtin Amerika ülkelerinde yıllardır, pek çok askerî darbe görmüştü. Bu ülkelerin askerî darbeleine Amerika âdeta alışmıştı. Fakat, NATO'nun bir üyesi, 1950'den beri liberal demokrasiyi benimsemiş ve Batı siyasal sisteminin bir parçası haline gelmiş olan Türkiye'de bir "askerî darbe"nin oluşumu, Amerika'yı bir hayli şaşırtmıştır.

Amerika'nın bu şaşkınlığının, 27 Mayıs öncesi ve sonrası gelişmeler karşısındaki tutumunun, kısa bir hikâyesini, yayınlanmış olan, o döneme ait Amerikan belgelerinde bulmaktayız.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı 1960 yılına ait diplomatik belgeler arasında yer alan *Foreign Relations of the United States, 1958-1960, Volume X, Part 2 : Eastern Europe, Finland, Greece, Turkey* (Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, Department of State Publication 10112) adlı cildin 830-902'nci sayfalarında, 27 Mayıs olayına ait belgeler de bulunmaktadır. Yalnız, bu belgeler 19 Nisan 1960'dan başlayıp 1960 Kasım ayına kadar gelmektedir. Açıklamalarımızı bu belgelere dayandıracağız.

Bununla beraber, bu cildin Türkiye'ye ait 737-830'uncu sayfalarının başlığı "*Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye Karşı Politikası*" olup, 1958-1960 arasında, Amerika ile Türkiye arasındaki, özellikle *ekonomik* sorunlara ve tartışmalara ait belgeleri kapsamaktadır. Bu kısımdaki belgeler ve bu belgelerin kapsadığı ekonomik tartışmalar son derece önemlidir; zira, bu tartışmalar, Türkiye'nin günümüze kadar devam edecek olan "dış borçlar sorunu"nun da başlangıcını teşkil ettiği kadar, 27 Mayıs olayı öncesinde, Türkiye'nin içine düştüğü ekonomik sıkıntıların, o zamanki hükümetin demokrasi-dışı tutumuna bir yansımaları da göstermektedir. Mamafih, biz esas itibarıyla, 27 Mayıs olayında Amerika'nın tutum ve tepkilerini ele alacağız. Yalnız, bu olayın, bir "Mukaddimesi", bir "Giriş"i olarak, 1958-1960 arasındaki Türk-Amerikan münasebetlerinin genel bir çerçevesini de çizmeye çalışacağız. Çünkü, bu genel çerçeve veya tabloyu çizmeden doğrudan 27 Mayıs olayına girmek, bir metodoloji hatası olur.

1. Türk-Amerikan Münasebetleri, 1958-1960

1958 yılı geldiğinde, Türkiye'nin Orta Doğu'nun Arap ülkeleriyle münasebetleri son derece bozuktur. Bu durumun başlangıcı ise, 1955 Bağdat Pak'tıdır¹.

Bağdat Pak'tı, Arap dünyasında, Batı emperyalizminin Orta Doğu'daki bir "aracı" haline getirilirken, Türkiye'nin de, Irak hariç ve Mısır başta olmak üzere, bütün Arap ülkeleri ile münasebetlerinin, ya bozulmasına veya gerginleşmesine sebep olmuştur.

¹ Bu konuda bak. : Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgeleri ile Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Pak'tı'na, 1951-1955", *Bellekten*, Cilt LIX, Nisan 1995, Sayı 224, s. 189-236.

Bu atmosfer içinde, Suriye'nin Sovyet Rusya ile, 1957 Temmuzunda, 500 milyon dolarlık bir askerî yardım ve işbirliği anlaşması imzalaması, Türkiye'nin tepkisine ve bundan doğan bir Orta Doğu krizine sebep oldu ve Türkiye, Suriye'nin arkasında yer alan Sovyetler Birliği'nin tehditlerine maruz kaldı. Bunun üzerine, Amerika da Türkiye'nin yanında yer alarak, Sovyetler Birliği'nin karşısına dikildi. Kriz bu şekilde sona ererken, Türkiye ile Amerika arasında kuvvetli bir dayanışmanın varlığı da gözden kaçmıyordu².

Lâkin, bu krizin sonucu, Suriye ile Mısır'ın, 1957 Kasımında, *Birleşik Arap Cumhuriyeti* adı ile bir birlik kurmaları kararı oldu. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşu resmen 1 Şubat 1958'de ilan edilmekle beraber, Kasım ayında iki ülkenin almış olduğu birleşme kararı, Türkiye ve Amerika'da endişe ile karşılandı. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes'e göre, bu birleşme için Suriye Mısır'a baskı yapmış (ki bu doğrudur) olup, baskının arkasında Sovyetler Birliği ile Suriye komünistleri bulunmaktaydı. Mısır, bu birleşmeyi kabul etmekle, komünistlerle işbirliği yapmış oluyordu ve amaç da Bağdat Pakti'na karşı mücadele etmektir³.

Amerika ise, bu birleşmeden hoşnut olmamakla beraber, açıkça muhalefet etmeme kararı aldı. Bu birleşme hakkındaki eleştirisini daha sonraya bıraktı⁴.

Türkiye, 1958 yılında, Orta Doğu ile ilgili olarak, Sovyet Rusya ile bir kere daha karşı karşıya gelmiş ve bu kerre, Sovyet Rusya'nın çok daha ağır tehditleri ile karşılaşmıştır. Bu da, 1958 Temmuzunda Bağdat Pakti'nin ana unsurunu teşkil eden Irak monarşisinin bir komünist darbesiyle yıkılmasının, Türkiye'de uyandırdığı tepkilerden kaynaklanmıştır. Amerika, bu krizde de Türkiye'yi destekleyerek Sovyet Rusya'nın karşısına dikilmiş ise de, gerçekte, Türkiye ile Amerika arasında, Irak krizi konusunda önemli bir görüş ayrılığı ortaya çıkarak, Amerika bu defa Türkiye'yi yauştırma yoluna gitmiştir⁵.

Mamafih, Türkiye ile Amerika arasında Irak konusundaki bu görüş ayrılığı, "ittifak " münasebetlerini etkilememekle beraber, 1958 Ocak ayından itibaren iki ülke arasında önemli bir anlaşmazlık ortaya çıkmaya başlamıştır.

² Bu konuda bak. : Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, 1914-1980*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994 (10.Baskı), s.506-510.

³ *Foreign Relations of the United States, 1958-1960*, Vol. X, Part 2, s. 737, 26 Ocak 1958'de Türk-Amerikan Ankara görüşmelerinin tutanağı.

⁴ Aynı kaynak, s. 738.

⁵ Bak.: Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, s. 512-514.

Bu anlaşmazlık, Türkiye'nin, Amerika'dan "malî" yani parasal yardım istemesinden doğmuştur.

2. Malî Yardım Sorunu

Türkiye'de 1957 Ekiminde genel seçimler yapılmıştır. Tartışmalı geçen bu seçimler iki sonuç ortaya çıkarmıştır.

Birincisi, muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'nin, bu seçimlerden 1954 Mayıs seçimlerine oranla daha kuvvetli bir şekilde çıkması ve dolayısıyla, Demokrat Parti iktidarı karşısında daha güçlü bir muhalefet haline gelmesidir. Seçimlerin bu sonucu, iktidar ile muhalefet arasındaki çekişmenin daha da sertleşmesine sebep olmuştur.

İkinci olarak, Adnan Menderes Hükümeti'nin, plânsız ve hesapsız görünen liberal ekonomi politikasının, Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerini eriterek, dış borçların ödenmesinde sorunlar ve zorluklar ortaya çıkarmasıdır. Buna ek olarak, 1957 seçimleri bütçe sıkıntılarını daha da artırmıştır. Hükümetin ekonomik sıkıntılarının her gün biraz daha belirgin hale gelmesi ise, muhalefet ile iktidar arasındaki münasebetlerin, daha doğrusu çekişmelerin, daha da sertleşmesine sebep olmuştur. Bu durum 1960 ilkbaharlarına kadar devam edecektir.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, 1957'deki Türkiye-Suriye gerginliği, Türkiye ile Amerika arasındaki "sıkı" ittifak bağlarının önemli bir göstergesi haline geldiğinden, Türk Hükümeti bundan yararlanarak, ekonomik ve malî yardım konusunda Amerika'nın kapısını çalmaya karar vermiştir.

Bu konudaki ilk teşebbüsün, 1958 Ocak ayında Ankara'da yapılan Bağdat Paketi Bakanlar Konseyi toplantısı dolayısıyla Ankara'da bulunan, Amerika Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in, 26 Ocak 1958 günü Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı ziyareti sırasında yapılmış olduğu görülüyor. Bu toplantıda Celâl Bayar, Amerika'nın Türkiye'ye yaptığı *askeri ve siyasal* yardımlardan dolayı teşekkürlerini ifade ederek, Amerikan Dışişleri Bakanı'ndan "*ekonomik ve malî*" yardım konusunda da ilgisini rica etmiştir⁶.

Cumhurbaşkanı Bayar'ın sözlerine verdiği cevapta Dulles, kendisinin malî konularda bir teknisyen olmadığını belirterek, "sağlıklı bir ekonomi"yi gerçekleştirmenin % 90 sorumluluğunun, Türkiye'ye ait olduğunu söylemiş

⁶ Bu görüşmelerin tutanağı için bak. : s. 738-740.

ve bu konularda dış yardımın ancak marjinal bir rol oynayabileceğini bildirmişti. Şüphesiz, Dulles'in bu cevabı, Türkiye'nin beklediği cevap değildi.

Bununla beraber, gerek bu 26 Ocak görüşmelerinin tutanağından, gerek 1957 yazında Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye hakkında hazırlanan bir rapordan anladığımıza göre⁷, Türkiye'nin 1957 yazında karşılaştığı, borç ödemelerinin gecikmesi ve enflasyonun yükselmesi sonucu olarak Türkiye'nin milletlerarası kredibilitesinin düşmesi üzerine, Amerika, Türkiye'ye bir takım kemer sıkma tedbirleri tavsiye etmiş, fakat bu tedbirlerin, 1957 seçimleri dolayısıyla alınamamış olması, iki devlet arasında bir "soğukluğun" ("friction") doğmasına sebep olmuştur.

Türkiye'nin malî yardım istekleri karşısında Amerika, şu iki görüşü benimsemiştir: Birincisi, Türkiye bu ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için, gayet rijid tedbirler almak zorundadır. İkincisi, bu malî yardımı Amerika tek başına yapamaz. Türkiye, önce OECD, IMF gibi milletlerarası ekonomi ve finans kuruluşlarına başvurmalı ve onların üstleneceği yardımlar çerçevesinde de Amerika kendisine düşeni yapmalıdır⁸.

Nitekim, Türk Hükümeti, Şubat 1958'den itibaren, bir yandan gerekli ekonomik tedbirleri almaya başlarken⁹, öte yandan da OECD ve IMF nezdinde teşebbüse geçti. Bir "ekonomik istikrar" programı hazırlığına girişti. Bununla beraber, Türk Hükümeti, bu konuda, özellikle Amerika ile Batı Almaya'nın da desteğini istiyordu. Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, 1958 Mayıs'ında Kopenhag'da yapılan NATO toplantısında, Dulles nezdinde bu isteğini ısrarla belirttiyse de, Dulles, herhangi bir, olumlu veya olumsuz tepki göstermedi¹⁰. Bu sırada IMF ve EPU (Avrupa Ödemeler Birliği) gibi milletlerarası kuruluşlar da Türkiye sorununu ele almaya başlamışlardı.

⁷ 29 Haziran 1957 tarihini taşıyan bu raporun metni : *Foreign Relations of the United States, 1955-1957*, Vol. XXIV, Washington, D.C., U.S. Government Printing Office, 1989, Department of State Publication No. 9699, s. 720-727. Bu uzun raporda, Türkiye'nin Amerika için stratejik önemi ve Batı ittifakına bağlılığı ve yararı uzun uzun anlatıldıktan sonra, Türkiye'ye askerî yardımın önemine de değinilerek, ekonomik yardım konusunda, Türkiye'nin ekonomisini istikrara kavuşturabilmesi için bir takım tedbirler (özellikle gerçekçi kur politikası izlemesi) alınması gerektiği belirtilmiş ve Türkiye'ye yılda ancak 100 milyon dolarlık bir ekonomik yardım yapılabileceği ifade edilmiştir. - Ocak 1955-Aralık 1957 arasında, Türkiye'ye ekonomik yardım konusunda Türkiye ile yapılan tartışmalar için bak. : *aynı kaynak*, s. 608-749.

⁸ Dışişleri Bakanı Dulles'dan Ankara Büyükelçiliğine 7 Mart 1958 tarihli telgraf, s. 744-745.

⁹ Warren'dan Vaşington'a 26 Şubat 1958 tarihli telgraf, s. 744, 1 No.lu dipnotu.

¹⁰ Bk. : s. 746.

Amerika'nın, bu malî yardım konusunda Türkiye'den uzak durma tutumu, nihayet Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı harekete geçirmiş görünüyor. Bayar, 29 Mayıs 1958'de Başkan Eisenhower'a yazdığı mektupta¹¹, Türkiye'nin sıkıntılarını ve alınmakta olan tedbirlerle, Almanya ve milletlerarası kuruluşlarla yapılmakta olan temasları anlatarak, Amerika'nın da bu konuda "azami yardımı" ("maximum assistance") yapmasını istedi. Mektubun bir yerinde de, Bayar'ın, üstü kapalı bir şekilde, bu sıkıntıların sebebini, Amerika'nın Türkiye'ye "uzun vâdeli kredi" vermemesine bağlaması da ilginçtir.

Eisenhower, Bayar'ın mektubuna 13 Haziran 1958 tarihli bir mektupla cevap verdi¹². Mektup, nasihatten başka bir şey değildi. Eisenhower, Türkiye'nin sorunlarının dış yardımlarla değil, ancak, uygulanacak olan istikrar programları ile çözülebileceğini söylüyordu.

İşin daha ilginç yanı da, Amerika'nın olumsuz tutumuna karşılık, Batı Almanya'nın, Türkiye'nin sorunlarına daha sempatik bir yaklaşım içinde olması üzerine, Amerika'nın, Almanya'nın Türkiye'ye "ikili" yardım yapmasını engellemek istemesiydi. 6 Haziran 1958 günü Vaşington'da, Alman Dışişleri Bakanı Von Brentano ile Dulles görüşürken, Von Brentano, "*Türkiye'nin, eşiğin ötesine itilmemesi gerektiğini*" söylediğinde, Dulles, milletlerarası kuruluşlara danışmadan, Almanya'nın Türkiye'ye "ikili plânda" yardım yapmasının büyük bir *hata* olacağını bildirmişti¹³.

Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda, Türkiye'nin ekonomik durumu hakkında hazırlanan 18 Haziran 1958 tarihli bir raporda¹⁴ ise, Türkiye'nin ekonomisi için çok karanlık bir tablo çiziliyor ve herhalde bundan dolayı olsa gerek, malî yardım konusunda Türkiye'nin milletlerarası finans kuruluşları ile yaptığı temasların gayet yakından izlendiği belirtiliyordu.

Türkiye'ye malî yardım konusu nihayet 1958 Temmuzunda çözümlendi. 21 Temmuzda, Paris'te, Amerikan, İngiliz, Fransız ve Batı Alman temsilcilerinin yaptıkları toplantıda, Amerika, bu devletler de aynı katkıyı yaptıkları takdirde, kendisinin de 100 milyon dolarlık bir malî yardımda bulunabileceğini bildirince, Türkiye'ye yardım konusu önemli bir mesafe almış

¹¹ Mektubun metni : s. 747-750.

¹² Eisenhower'ın cevabının metni : s. 752-753.

¹³ Memorandum of Conversation, Washington, June 18, 1958, s. 753-755.

¹⁴ Metin : Turkey's Current Economic Position, Washington, June 18, 1958, s. 753-755.

oldu. Yine Paris'te, sözünü ettiğimiz dört devlet ile Türkiye arasında 28-31 Temmuz günlerinde yapılan müzakerelerde, Türkiye'nin OECD, IMF ve Amerika'ya vermiş olduğu istikrar programının desteklenmesi için, OECD'nin 100 milyon dolarlık kredi, IMF'nin 25 milyon dolarlık özel çekme hakkı ve Amerika'nın da, borç, hibe ve borç ertelemesi şeklinde 234 milyon dolar vermesi kararlaştırıldı ki, bu yardım toplam 359 milyon dolar tutmaktaydı¹⁵.

Türkiye, bundan sonra da malî yardımın artırılması için teşebbüslerde bulduysa da, bunlar üzerinde durmayacağız. Yalnız, 1958 yılı sonunda, Türk ekonomisi gerçekten "berbat" denebilecek bir duruma gelmiş ve halkın başlıca yiyecek maddelerini bulmakta büyük sıkıntı çekmesi ve fiyatların aşırı yükselmesi, halkın Menderes ve DP hükümetine karşı tepkilerinin gittikçe yoğunlaşmasına sebep oldu. Muhalefetteki CHP, hükümeti yıpratmak için bu tepkiyi gayet iyi kullandı.

Diğer taraftan, sözünü ettiğimiz belgelerin 768-829'uncu sayfalardaki kısımları, 1958 ve 1959'daki ikili ve bölgesel siyasal gelişmelere ait bulunmaktadır. Konumuzla doğrudan ilgisi olmaması sebebiyle, bunlar üzerinde durmayacağız. Yalnız şu kadarını belirtelim ki, 1958 yazında Orta Doğu'da iki büyük kriz meydana gelmiştir. Bunlardan biri, 1958 Mayısında patlak veren ve Amerika'nın 1958 Temmuzunda Lübnan'a asker sevketmesine sebep olan *Lübnan Krizi*'dir. Diğeri ise, yine 1958 Temmuzunda Irak'ta meydana gelen bir komünist darbesi sonucu, Irak monarşisinin yıkılmasıdır.

Her iki olay veya kriz, bölgede Türkiye'nin önemini artıran yeni bir gelişme olmuştur. Bundan olsa gerek, Türkiye'ye yardım konusunda Amerika, 1958 Haziran ayında gayet olumsuz bir tutum alırken, Temmuz ortalarında, yardım işinde, birdenbire aktif ve sorunun çözüme ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

3. 27 Mayıs'a Doğru

Ele aldığımız, 27 Mayıs olayı ile ilgili Amerikan belgelerinin bir özelliği göze çarpmaktadır. Olayın üzerinden 30 yıldan fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, bazı belgelerin, özellikle Ankara'dan çekilen telgrafların bazılarının metinleri ya hiç verilmemiş veya yayınlananların bazılarında da,

¹⁵ Bak. : s. 755-756, Editorial Note.

bir veya iki cümle metinden çıkarılmıştır. Yeri geldikçe, yayınlanmamış belgelerin neler olduğuna işaret edeceğiz.

İkinci nokta ise, başta da belirttiğimiz gibi, incelediğimiz belgelerin ancak Nisan-Kasım 1960 dönemine ait bulunmasıdır. Bununla beraber, bu belgeler dahi, hem Türkiye ve hem de Amerika bakımından ilginç bilgiler ortaya koymaktadır.

27 Mayıs olayına varan gelişmeler, esasında 1959 yılından itibaren ortaya çıkmakla beraber, gelişmeleri krize dönüştüren ve 27 Mayıs'a sürükleyen esas faktör, T.B.M.M.'nin, Nisan 1960 ortalarında, bir bakıma yargı yetkisini üzerine alıp *Tahkikat Komisyonu* adı ile 15 kişilik bir olağanüstü yargı organı kurmuş olmasıdır.

Daha yukarıda da belirttiğimiz gibi, 1958 Temmuzunda sağlanan 359 milyon dolarlık dış yardıma rağmen, ekonomik sıkıntılar hemen ortadan kalkmamış ve halkın artan huzursuzluğu, 1959 yılında artık iyice suyun yüzüne çıkmış bulunuyordu. 1959 Şubatında Zürih ve Londra Anlaşmaları ile, Kıbrıs sorunundan yakasını kurtaran DP hükümeti, herhalde bu başarısının da sağladığı güvenle, demokratik hürriyetleri kısıtlama istikametindeki faaliyetlerini artırmaya başladı. Bu ise, gerek halkın, gerek CHP muhalefetinin tepkisini daha da şiddetlendirdi.

İşte bu atmosfer içindedir ki, T.B.M.M., 18 Nisan 1960 günü, meşhur *Tahkikat Komisyonu*'nun kurulmasını öngören kanunu, DP milletvekillerinin oyları ile kabul etti. Bağrışlar, çağrışlar ve yumruklaşmalar içinde geçen müzakereler sırasında, CHP lideri İsmet İnönü, kendi milletvekilleri ile birlikte Meclis'i terketti. Kanun bu atmosferde kabul edildi. Bu kanuna göre, Tahkikat Komisyonu, herkesi yargılayabilecek ve istediği siyasal faaliyeti durdurabilecekti. Nereden bakılırsa bakılsın, bu, gayet anti-demokratik ve hatta diktatörlüğe yönelen bir davranıştı.

İlginçtir, T.B.M.M.'nin 18 Nisan toplantısından önceki günlerde, iktidar ile muhalefet arasındaki mücadelede, Amerika da gündemin önemli bir maddesi haline getirilmiştir. DP iktidarı, bütün propagandalarında, CHP'nin Türk-Amerikan dostluğunu yıkmak istediğini ileri sürüyordu. Çünkü, bu sırada CHP, Türkiye ile Amerika arasında, Meclis'ten geçmemiş olan ve daha sonra sayıları 90 kadar olduğu anlaşılın "ikili anlaşmalar"a hücum etmekte

ve bunları eleştirmekteydi. Buna karşılık, Başbakan Menderes'in özel kaleminden de Amerikan Büyükelçiliği'ne bu çeşit şikâyetler intikal ettirilmiştir¹⁶.

Bütün bu gelişmeler, Büyükelçi *Fletcher Warren*'ın Vaşington'a 19 Nisan 1960 günlü telgrafı ile aktarılırken, şu iki nokta da vurgulanmaktaydı: Biri, CHP'nin, Başbakan Adnan Menderes'i Yüce Divan'a sevk etmek için, Meclis'e bir gensoru önergesi vermesi, diğeri de, 16 Nisan günü, İnönü'nün, İstanbul'da 16 emekli general ve amiral tarafından ziyaret edilmesiydi. İnönü, kendilerine, Türk milletinin orduya olan güvenini sonuna kadar korumalarını söylemişti.

Büyükelçi Warren'ın 19 Nisan telgrafının "Yorum" kısmında, olaylar hakkındaki değerlendirme şöyleydi¹⁷: İnönü, 18 Nisan günü Meclis'i terketmekle beraber, CHP'nin şu sırada şiddete başvurması ihtimali görünmemektedir. Lâkin her iki partinin de, aralarındaki tartışmalara Amerika'yı da sokmuş olmaları hoş değildir. Her iki taraf da, Amerika'nın Türkiye'deki varlığını, kendi partizanca amaçları için kullanmaya çalışmaktadır. DP, kendisini, Amerikan yardımını sağlayan bir faktör ve dolayısıyla Türk ekonomisinin gelişmesi için zaruri bir unsur olarak göstermeye çalışırken, CHP'nin tutumu, Türkiye'nin haklarının Amerika'ya *satıldığı* ve dolayısıyla, Amerika ile dostluğu ve ittifakı desteklemekle beraber, DP'nin, bu durumu kötüye kullanmasını hoşgörüsü ile karşılayamayacakları şeklindedir. İnönü'nün 29 Şubat'ta yaptığı konuşmada, NATO, CENTO ve Amerika ile münasebetleri desteklemiş olmasına rağmen, CHP, kendi içinde bulunan ve hiç fark gözetmeksizin hem DP ve hem de Amerika'ya saldıran aşırı unsurları frenlemek için bir tedbir almamaktadır.

Yorum şöyle devam ediyordu : Her iki parti de, kendi siyasal amaçları için Amerika'yı kullanmakta ise de, ve bu durum Amerika'nın çıkarları için zararlı olmakla beraber, her iki partinin de Amerikan ittifakına bağlı oldukları görülmektedir. DP, CHP'yi Amerikan aleyhtarlığı ile itham etmek suretiyle, Amerika'nın sempatisini kazanmak istemektedir.

Sonuç olarak, Amerikan Büyükelçiliği, İstanbul, İzmir ve İskenderun Başkonsolosluklarını da, iki parti arasındaki bu çatışmada, taraflardan hiçbiri bulaşmamaları için uyarmıştır.

¹⁶ Büyükelçi Warren'ın Vaşington'a 19 Nisan 1960 günlü telgrafı, s.830.

¹⁷ s. 831-832.

Bu arada, Büyükelçi Warren'ın 23 Nisanda her iki parti lideri ile görüşmelerde bulunduğu anlaşılıyor. Belgelerin 832'nci sayfasında, bu görüşmelere ait rapor 356 sıra numarası ile zikredildiği halde, bu raporun metni verilmemiştir. Warren'ın liderlerle görüşmelere ait raporunun 5 sayfa olduğunu, Vaşington'dan, İstanbul'da bulunan Dışişleri Bakanı Christian Herter'a çekilen bir telgraftan anlamaktayız. Bu telgrafta, Warren'ın liderlerle temaslarına devam etmesinin yararlı olacağından söz edilmekteydi¹⁸. Warren'ın bu 23 Nisan tarihli raporunun metninin verilmemiş olması, çok ilginçtir.

Warren'ın 23 Nisan raporu gibi, 28 Nisan İstanbul ve 29 Nisan Ankara olaylarına dair 1 Mayıs tarihli ve olayları tahlil ettiği anlaşılan 1 Mayıs tarihli raporunun metninin de yayınlanmadığı görülmektedir¹⁹.

Bu iki raporun yayınlanmamış olması, şüphesiz, olayların en kritik safhasında, Amerika'nın görüşlerini öğrenme bakımından önemli bir eksiklik teşkil etmektedir.

Bununla beraber, incelediğimiz diğer belgeler, Amerika'nın, Türkiye olayları hakkındaki görüşlerini önemli ölçüde yansıtmaktadır. Bu belgelerden biri, CIA Başkanı Allen Dulles'in, 28 Nisan 1960 günü yapılan Millî Güvenlik Kurulu toplantısındaki konuşmasıdır²⁰.

Allen Dulles, bu konuşmasında iki noktayı vurgulamıştır. Birincisi, o sırada Türkiye'de seçimler yapılacak olursa, CHP bu seçimleri kazanabilecektir.

Dulles'in vurguladığı ikinci nokta da şudur: Tahkikat Komisyonu, geniş yetkileri ile, İnönü ve CHP'ye karşı harekete geçmiş bulunmaktadır. Amerika, bu durumu, gelecek bakımından, dikkatle izlemek zorundadır. Ordu Hükümet'in arkasında görünüyor. Fakat İnönü'nün arkasında da kuvvetli bir halk desteği var. Eğer anayasal usuller dikkatle uygulanmayacak olursa, şu anda Güney Kore'de mevcut olan durum, Türkiye'de de ortaya çıkabilir.

¹⁸ Bak. : s. 835.

¹⁹ Warren'ın 1 Mayıs raporunun varlığından, s. 833'deki "Editorial Note"da söz edilmektedir.

²⁰ Bak.: s.832-833, Editorial Note.

Bu arada şunu da belirtelim ki, 28 ve 29 Nisan olaylarından sonra, Tahkikat Komisyonu, basın üzerine sansür uygularken, Ankara ve İstanbul'da da sıkıyönetim ilân edilmiştir.

Sözünü ettiğimiz diğer belge ise, Türkiye'deki gelişmeler karşısında, Amerika'nın tepkilerini ve endişelerini yansıtmaktadır. Bu belgeye göre²¹, Türkiye'deki son gelişmelerin Amerika için yarattığı *sıkıntılar* ("special troubles") şöyleydi: 1) Tahkikat Komisyonu'na verilmiş olan yetkiler, 1946'da DP'nin kurulmasıyla başlamış olan çok partili demokratik rejimi tehdit etmektedir. 2) Başbakan Menderes'in taktikleri, siyasal istikrarı şüpheli duruma getirdiği gibi, Amerika, Menderes'in, muhalefetin "tanınmış ve saygın" ("prominent ve respected") liderlerine karşı daha da şiddetli tedbirler almasından endişe etmektedir. 3) Türkiye'nin iç politikasına Amerikan aleyhtarlığı girmiştir. 4) Gösteriler, hükümet aleyhtarı olmaktan fazla, Menderes aleyhtarı olmaya başlamıştır. 5) Amerikan basını Türkiye karşıtı tutum almaktadır (Bu arada, Amerika'nın 6 Eylül 1955'teki Rum aleyhtarı gösterilerin tekrarından endişe ettiği de anlaşılmaktadır). 6) DP iktidarının CHP ile gittikçe sertleşen mücadelesinin, CHP'yi yeraltına itmesi ve sivil ayaklanmaların çıkması ihtimali söz konusu olabilir. Bu durumda, Amerika'nın Türkiye'deki faaliyetleri ve Türkiye'deki kolaylıklardan yararlanması tehlikeye girebilir.

Yine bu telgrafa göre, bu sıkıntılar, Amerika'nın, Türkiye'nin sorunları ile meşgul olmadaki manevra yeteneğini de kısıtlayabilirdi.

Bununla beraber, sonuç olarak belirtilen görüş ise, bütün bu olan bitenleri Amerika'nın, Türkiye'nin bir iç sorunu olarak görmesi, fakat Warren'in 23 Nisan telgrafında söz konusu olan, Türk liderleriyle temasın devam ettirilmesi, fakat bu arada da, bu liderlere, bir *telkin* ("suggestion") olarak değil, fakat bir *yorum* olarak ("in spirit of comment"), aralarında cereyan etmekte olan bu mücadelenin, hem Amerikan hem de dünya kamuoyunda talihsiz etkiler yapabileceğinin ve bunun, Türkiye'nin dışardaki etkinliğine zarar verebileceğinin bildirilmesiydi.

²¹ Vaşington'dan, İstanbul'da NATO toplantısı için bulunan Dışişleri Bakanı Herter'a 1 Mayıs 1960 günlü telgraf, s. 834-835. Bu telgrafın, Dışişleri Bakanı'na Türk yetkililerle yapacağı görüşmelerde, bu hususları dikkate alması için gönderildiği anlaşılmaktadır.

Bu görüşler, 5 Mayıs'ta, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştu Zorlu ile Büyükelçi Warren arasında ve Zorlu'nun isteği üzerine yapılan görüşmede de kendisine belirtilmiştir²².

Yine bu görüşmede, Zorlu, Amerikan Büyükelçisi'nden, Amerikan gazetecilerinin, İnönü ile görüşmelerinin önlenmesini istemek gibi bir garabette bulunurken, büyükelçi de, Amerikan gazetecilerinin asıl hükümet yetkilileri ile temas kurmakta sıkıntı çektiğini söylemiştir.

5 Mayıs görüşmesinde Büyükelçi Warren'ın, Dışişleri Bakanı Zorlu'ya şu hususu bir kere daha vurguladığı görülmektedir: "*Benim ve Büyükelçiliğin bütün çabası, Amerikalıların bu anlaşmazlıkta yer almamasıdır. Biz bu işin dışında kalmalıyız... Biz bir yabancı ülkeyiz ve bu siyasal sorunlar bizim işimiz değildir*"²³.

Büyükelçi Warren, Zorlu ile yaptığı görüşmeyi 6 Mayıs tarihli bir telgrafla Vaşington'a bildirirken, Türk Ordusu'nun, olaylar karşısındaki tutumundan sitayişle söz ederken, Genelkurmay Başkanı Rüştu Erdelhun ile yaptığı görüşmeye ait bir raporunu da zikretmiştir ki, belgelerin 838'inci sayfasının 1 no.lu dipnotunda, bu raporun *bulunamadığı* ("not found") gibi, garip sayılabilecek bir ifade de yer almıştır.

Bu arada, CHP Araştırma Bürosu'ndan *Coşkun Kırca*, 4 Mayıs'ta Amerikan Büyükelçiliği'ne gelerek, uzun görüşmelerde bulunmuş ve daha sonra da, CHP Genel Sekreteri İsmail Rüştu Aksal'ı temsil eden *Osman Okyar* ile beraber gelerek, Büyükelçilik Siyasî Müsteşarı ile görüşmüşlerdir. Ayrıca, Büyükelçilik, *Bülent Ecevit* ve *Turhan Feyzioğlu* ile de görüşmüştür.²⁴ Büyükelçi Warren'a göre, bu görüşmelerden şu noktalar ortaya çıkmıştır:

- 1) Mevcut siyasal huzursuzluk açısından, önümüzdeki iki hafta son derece kritiktir.
- 2) Bazı durumlar kesin olarak belirmediği, İnönü, CHP'nin gösterilere veya ayaklanmaya ("riotas") başvurmasını istememektedir.
- 3) CHP, öğrencilerin evlerine dönmesiyle birlikte, İstanbul ve Ankara olaylarının Doğu Anadolu'ya sıçramasından endişe etmektedir. Eğer böyle

²² Büyükelçi Warren'dan Vaşington'a 6 Mayıs 1960 günlü telgraf, s.836-839.

²³ s. 838.

²⁴ Warren'dan Vaşington'a 10 Mayıs 1960 günlü telgraf, s.839-840. Bir satırlık bir kısım bu telgraf yayınlanırken, metinden çıkarılmıştır.

bir durum ortaya çıkarsa, Doğu'daki gösteriler, öğrenci gösterilerinden çok daha vahim bir nitelik kazanabilir.

4) CHP, Türk Hükümeti'nin olaylar dolayısıyla aldığı sert tedbirleri onaylamadığını, Amerika'nın bir demeçle açıklamasını istemiştir. Hatta *Coşkun Kırca*, Amerika'nın, Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı (herhalde ekonomik yardımı kastediyor) kasmaını isterken, *Osman Okyar* bunun çok aşırı bir hareket olacağını bildirerek, Amerika'nın, sadece olaylardan endişe duyduğunu ve bugünkü durumun çözümünün serbest seçimler olduğunu bildirmesini istemiştir. Kırca ve Okyar ile görüşen büyükelçilik mensubu ise, kendilerine, Amerika'nın, bu sorunun Türk Milleti tarafından çözülmesi gerektiğine inandığını ve "*egemen bir müttefikin*" iç işlerine karışmayacağını bildirmiştir.

CHP'nin bu tutumuna karşılık, Başbakan Menderes'in soruna bakışı da ilginç. Büyükelçi Warren, NATO ve sair siyasal konularda görüşmek için Başbakan'dan randevu alıp, 19 Mayıs'ta kendisiyle İstanbul'da görüştüğünde, Menderes, esas konuyu bırakıp, olaylar hakkındaki görüşlerini sıralamıştır²⁵. Başbakan Menderes durumu şöyle değerlendirmekteydi: Durum tamamen kontrol altındadır. Ordu azami dikkatle hareket etmiştir. Esasen, anlaşmazlık iki parti arasında değil, Türk Hükümeti ile hükümeti yıkmak isteyen bir grup arasındadır. Bu grup, ihtilâlden, hükümeti yıkmaktan ve halkın iktidarı ele almasından söz etmektedir. Ordu, anayasal otoriteyi desteklemektedir. Ordu, Amerikan aleyhtarı değildir. Ordu, Türk toplumundaki rolünün bilincindedir ve bu rolü oynayacaktır.

Warren, bunun üzerine, Türk ordusunu övücü sözler söylemiş ve Menderes de başıyla bu sözleri tasdik etmiştir.

Başbakan Menderes'in ordunun havasını alamadığı anlaşılıyor. Zira, bu görüşmeden iki gün sonra, 21 Mayıs günü, Kara Harp Okulu öğrencileri, Ankara Kızılay'da bir gösteri yürüyüşü yaptı. Ne varki, kendisinin ifadesine göre Genelkurmay Başkanı Erdelhun ile *her gün temas halinde olan* Amerikan Büyükelçisi Warren, 23 Mayıs'ta Vaşington'a gönderdiği telgrafta, Genelkurmay Başkanı'nın ısrarla, Türk Ordusu'nun politikanın dışında olduğunu ve hükümeti desteklediğini söylediğini bildiriyordu²⁶.

²⁵ Bak. : Warren'ın Vaşington'a 20 Mayıs 1960 günlü telgrafı, s.840-841.

²⁶ Bak.: s.842-843, Editorial Note. Belgelerin metni yerine, sık sık "Editorial Note"a başvurulması dikkati çekiyor.

Türk Genelkurmay Başkanı'nın Amerikan Büyükelçisi'ne bu teminatı vermesinden iki gün sonra, Vaşington'da Millî Güvenlik Kurulu'nun 24 Mayıs günü yaptığı toplantıda, CIA Başkanı Allen Dulles, şunları belirtiyordu: Öğrenci gösterileri artmıştır ve ayaklanmaya ("rioting") şimdi öğrenci olmayanlar da katılmaktadır. Hatta bu gösterilere bazı subaylar da katılmaktadır. Türk polisi ile Türk askerî kuvvetleri arasında belirgin bir ziddiyet göze çarpmaktadır. Türk Ordusu bölünmüştür. Yüksek rütbeliler hükümete sadık kalırken, küçük rütbeliler, hükümet ile muhalefet arasında bölünmüş durumdadır. Başbakan Menderes, hoşnutsuzluğun derecesini kavrayamamış görünüyor²⁷.

Allen Dules, bunları söyledikten sonra, Türkiye'deki durumun daha da kötüleşeceğine inandığını ve hatta ordunun iktidarı ele almasının da mümkün olduğunu belirtiyordu ki, bu durum üç gün sonra, yani 27 Mayıs sabahı gerçekleşti ordu "darbe"yi yaptı.

Büyükelçi Warren 27 Mayıs sabahı Vaşington'a gönderdiği telgrafta şunları söylemekteydi: Türk Silahlı Kuvvetleri, 27 Mayıs 1960 sabahı saat 04:00'de, görülmemiş bir intizamla hazırlanmış olan bir darbe ile yönetimi ele almıştır. Ciddi bir muhalefetle karşılaşmamıştır. Görüldüğü kadarı ile, Ankara'da sadece 50 ölü vardır²⁸....Büyükelçiliğin kanaati, ayaklanmanın ("revolt") tamamen iç sebeplere dayandığıdır. Amerikan aleyhtarlığına dair bir işaret yoktur. Aksine, Askerî Konsey'in (yani cuntanın) bir üyesi bu sabah, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Amerika'ya karşı dostluğu hakkında Büyükelçiliğe teminat vermiştir²⁹.

4. 27 Mayıs ve Sonrası

Büyükelçi Warren, 28 Mayıs sabahı, yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile birlikte, darbenin liderliğine getirilen ve Genelkurmay Başkanlığı binasında bulunan Orgeneral Cemal Gürsel'i ziyarete gitmiştir³⁰. Warren, Gürsel'e, kendisiyle görüşmesinin tamamen gayri resmî ("most informal") olduğunu söyledikten sonra, 27 Mayıs harekâtı için övgüler yağdırarak şöyle demiştir: *"Lâtin Amerika ülkelerinde görev yaptığım zaman çok darbeler*

²⁷ s. 843, Editorial Note.

²⁸ Darbenin ilk günlerinde ölü sayısı hakkında uydurulan söylentilere Amerikan Büyükelçisinin de kendisini kaptırması anlaşılıyor.

²⁹ s. 844, Editorial Note.

³⁰ Warren'in bu konuda Vaşington'a 28 Mayıs 1960 günlü raporunun metni : s. 845-848.

gördüm.... Bu darbe ise, şimdiye kadar şahidi olduğum darbelerin en dakik, en etkin ve en süratli olanıdır".

Bu övgülere rağmen Warren, Gürsel'e, Ankara'daki askerî harekât sırasında meydana gelip de hoş karşılamadığı şeylerden hiç söz etmemiş, fakat Gürsel'i ziyarete giderken bunları Selim Sarper'e belirtmiştir.

Bununla beraber, Warren, General Gürsel'e bazı uyarılarda bulunmaktan da geri kalmamış ve şu noktaları belirtmiştir:

1) Darbeyi yapmakla, işin en kolay tarafı başarılmıştır. Fakat bundan sonra esas güçlükler başlayacaktır. Bu güçlükler çeşitli olabilir ve sadece Türkiye'yi değil, Amerika'yı ve hatta Batı'yı da ilgilendirebilir. Önümüzdeki aylarda doğacak olan bu güçlüklerin çözümünde, Amerika Türkiye'ye yardım etmeye hazırdır.

2) Dün yapılan darbe ile, Türk Ordusu, politikaya karışmama geleneğini bozmuş ve *Pandora'nın Kutusu* açılmıştır. Türk Ordusu için, bundan sonra Türk halkının da içinde olacağı siyasal çalkantıların dışında kalmak, son derece güç olacaktır. Bu ihtimal ise, Büyükelçiyi, darbenin kendisinden çok daha fazla endişelendirmektedir.

3) Hür dünya içinde Türkiye'nin şöhreti, istikrarlı bir ülke olmasıdır. Şimdi bu durum bozulmuştur. Bu ise, Türkiye'ye yardım konusunda Amerikan Kongresi'ni etkileyebilir.

Büyükelçinin bu endişelerine karşılık Orgeneral Cemal Gürsel, Cumhurbaşkanı Bayar, Başbakan Menderes ve diğer kabine üyeleri ile diğer yüksek mevki sahiplerine hiçbir kötü muamele yapılmayacağını söylemiş ve ortaklık duruluncaya kadar, kendilerine deniz kıyısında konforlu birer ev verilip, orada isterlerse aileleri ile birlikte oturabileceklerini söylemiştir.

Büyükelçinin, bir an önce seçimlere gidilmesi gerektiğini belirtmesi üzerine de Gürsel, bu konuda kendisine teminat vermiştir.

Görüşmelerin sonunda Orgeneral Gürsel, 1 Haziranda askerî ve sivil memurların maaşlarının verilmesi gerektiğini, halbuki elde sadece 23 milyon lira bulunduğunu bildirmiş ve Amerika'dan, bu maaşlar için 180 milyon liralık bir yardım istemiştir. Belgelerde bu konunun gelişmesi ve sonucu hakkında bir bilgi yoktur.

Darbeyi yapanlar *Millî Birlik Komitesi* şeklinde organize olmuşlar ve Devlet Başkanlığına ve Başbakanlığa Orgeneral Cemal Gürsel getirilmiştir. Millî Birlik Komitesi'nin ilk günden itibaren üzerinde durduğu nokta, Amerika'nın 27 Mayıs olayını destekleyen bir demeç yayınlaması idi. Bu istek, Amerika Dışişleri Bakanı Herter tarafından da desteklenince, Başkan Eisenhower 11 Haziran 1960 günü Başkan Gürsel'e bir mesaj göndermiştir³¹. Eisenhower mesajında, yeni yönetimin NATO ve CENTO'ya bağlılığından dolayı memnuniyetini belirtirken, aynı zamanda, seçimlerin yapılması ve yönetimin, yeni ve seçilmiş bir hükümete devri kararlılığının, Türkiye'nin bütün dostları tarafından memnuniyetle karşılandığını bildirirerek, askerî yönetimi, âdeta, bir an önce seçimlerin yapılmasına angaje etmek ister gibi görünmekteydi.

Amerikan Millî Güvenlik Kurulu'nun 30 Haziran 1960 günü yaptığı toplantıda ise, Millî Birlik Komitesi içindeki iktidar mücadeleleri ve bölünmeler ele alındı³². Yapılan tartışmalarda, Haziran ortalarında patlak veren 14'ler olayı ele alınarak, sivil rejime dönülmesi ve derhal seçim yapılması hususunda, bazı Komite üyelerinin yemin etmeyi reddettikleri ve bu sebepten Komite'den çıkarıldıkları belirtilerek, bazı Komite üyelerinin İnönü aleyhtarları oldukları, ayrıca bazılarının otoriter bir rejime eğilim gösterdikleri ve nihayet eski iktidar mensuplarının kaderi hakkında da Komite içinde görüş ayrılıkları ve bölünmeler olduğu ifade edilmekle beraber, izlenecek tutum konusunda bir karar alınamamıştır. Zira, Amerikan Büyükelçiliği'nin yeni rejim ile yakın ilişki kuramamış olması sıkıntı yaratmaktaydı.

a) *Eminsu'lar Sorunu*

Temmuz ayı ortalarından itibaren, Amerika ile Türkiye arasında "Eminsu'lar Sorunu" patlak vermiştir.

Millî Birlik Komitesi Başkanı ve Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in "daveti" üzerine, Büyükelçi Warren, 13 Temmuz günü, yanında Amerikalı askerî danışmanlar olduğu halde, Gürsel'i ziyaret etmiştir. Bu ziyarette, Gürsel'in yanında, Başbakanlık Müsteşarı Albay Alpaslan Türkeş de bulunuyordu³³.

³¹ Mesajın metni: s.850.

³² Memorandum of Discussion, s.852-853.

³³ Bu ziyaret sırasında yapılan tartışmaların ayrıntıları, Warren'in 13 Temmuz 1960 günlü telgrafında bulunmaktadır, s.854-857.

Toplantıyı Gürsel açarak, Türk Ordusu'nda, özellikle yüksek rütbelerde yaşlanma olayının meydana geldiğini, orduyu gençleştirmek için, albay ve daha yüksek rütbeli subayların % 10-15'inin "mecburî" emekliye sevkedileceklerini, lâkin bunun için 100 milyon liraya ihtiyaç bulunduğunu söylemiş ve bu paranın Amerika tarafından sağlanmasını istemiştir. Gürsel'e göre, emekliye sevkedilecek albay ve daha yüksek rütbeli subay sayısı 2.900 kaddı. Warren'ın daha sonraki bir raporunda verdiği rakamlara göre³⁴, generallerin % 90'ı, albayların % 55'i, yarbayların % 40'ı ve binbaşılardan da % 5'i mecburî emekliliğe tâbi olacaklardı.

Mecburî emekliliğe tâbi olan bu subaylara, resmen *Emekli İnkılâp Subayları* adı verildiği için, bunlar, bu ismin kısaltılmışı olarak, *Eminsu*'lar diye anılmıştır.

Warren, Gürsel'in bu söylediklerine hemen itiraz etmiştir. Büyükelçiye göre, böyle bir işlem, Türk Ordusu'nun savaş gücünü azaltabilirdi. İkincisi de, Amerika'nın kaynakları tükenmez değildi ve şu anda Kongre'deki eğilim de, dış yardımların azaltılması yönündeydi.

Warren, Eminsu'lar için Türkiye'ye yardım yapılmasına, sonuna kadar karşı çıkmıştır. Gereğesi ise, yukarıda söylediklerinden ziyade, mecburî emekliliğin siyasal amaca dayanmasıydı. Büyükelçiye göre, ordudaki bu "tasfiye" siyasal amaçlıydı ve Amerika bu işe bulaşmamalıydı. Warren, 13 Temmuz telgrafında, "*Teklif edilen işlemin siyasal sonuçlarını, Gürsel'in anlayıp anlamadığından esaslı bir şekilde şüphe ediyorum*" dediği gibi³⁵, 14 Temmuz telgrafında da bu kadar çok subayın emekliye ayrılmasının doğuracağı kötü sonuçları, Amerika'nın da paylaşmak zorunda kalacağını bildiriyordu³⁶.

Bu sebepten, Warren'a göre, hiç değilse bu iş, bir kerede değil, yavaş yavaş ve aşama aşama yapılmalıydı. Fakat Albay Türkeş'in bu konuda ısrarlı ve aceleci davrandığı görülmektedir. Bu sebeple de, Warren, zaman zaman Albay Türkeş ile tartışmaya girmek zorunda kalmıştır. Meselâ, Warren'ın Gürsel ile görüştüğü 24 Temmuz ziyaretinde de, Albay Türkeş, 100 milyona acele ihtiyaçları olduğunu söyleyip de Büyükelçi yine olumsuz tutum gösterince, Büyükelçiye, "*Bu parayı başka yerden bulacağız*" demiştir³⁷.

³⁴ Bak.: Warren'ın Dışişleri Bakan Yardımcısına 11 Ağustos 1960 tarihli mektubu, s.875.

³⁵ s. 856.

³⁶ s.857, 2 no.lu dipnot. Bu telgrafın da metni verilmemiştir.

³⁷ Warren'ın Vaşington'a 25 Temmuz 1960 günlü telgrafi, s.864.

Bu sırada, araya NATO Başkomutanı General Norstad girmiş görünüyor. Norstad 25 Temmuzda Ankara'ya bir günlük bir ziyarette bulunduktan sonra, 2 Ağustosta Vaşington'da, Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları temsilcileri ile Amerika Genelkurmay Başkanı General Twining'in de dahil olduğu bir toplantıya katılmıştır. Bu toplantıda General Norstad, Ankara'ya Eminsu'lar için 10 milyon dolarlık bir yardım yapılmasını savunmakla beraber, mecburî emekliliğin bir "siyasal tasfiye" olmaması ve yardımın, Türk Ordusu'nun yeni bir düzenlemesi sınırları içinde kalması gerektiğini söylemiştir³⁸.

Bunun üzerine, Büyükelçi Warren vasıtasıyla, Başkan Eisenhower 4 Ağustosta Başkan Gürsel'e gizli bir mesaj yollayıp, Türkiye'nin Amerika'ya karşı "dostane ve işbirliği tutumu" dolayısıyla, Amerika'nın, Türkiye'nin sorunlarının çözümünde yardımcı olacağını bildiriyordu³⁹. Warren, Eisenhower'ın bu mesajından hiç memnun olmamıştır⁴⁰.

Bu suretle Amerika, Eminsu'lar için Türkiye'ye 10 milyon dolarlık bir yardım yapmış oluyordu. Fakat bu yardım, doğrudan doğruya Eminsu'larla ilgili olarak gösterilmemiş, Türk bütçesinin bazı kısımlarını desteklemek şeklinde yapılmıştır.

Eminsu'lar sorunu, Büyükelçi Warren'ın 27 Mayıs olayına karşı olumsuz tepkilerini iyice açığa çıkarmıştır. Bunda, Millî Birlik Komitesi yönetiminin faaliyetlerinin de büyük rolü olduğu görülmektedir. Büyükelçi Warren, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Yakın Doğu ve Güney Asya işlerinden sorumlu Bakan Yardımcısı Lewis Jones'a yazdığı ve "Dear Lewis" diye başlayan 11 Ağustos 1960 tarihli uzun mektubunda⁴¹, özellikle Millî Birlik Komitesi hakkında ilginç değerlendirmeler yapmıştır. Bu değerlendirmeler özet olarak şöyleydi:

Orgeneral Gürsel'i sevmemekle beraber, kendisine saygı duyuyordu. General, zeki, sadık ve vatanperver bir Türktü. Gerçek bir Devlet Başkanı ve gerçek bir Hükümet Başkanı'ydı. 27 Mayıs harekâtının itici gücü olmamakla beraber, Millî Birlik Komitesi'nin "lideri" idi. Bununla beraber, Silâhlı Kuvvetler şimdi, kahramanlar gibi karşılanan Millî Birlik Komitesi üyelerinin kışallarına ve birliklerine nasıl döneceklerini düşünmeye başlamıştır. Yaşlı paşa-

³⁸ s.866-867, Memorandum of Conversation, 3 Ağustos, 1960.

³⁹ Mesajın metni: s.868.

⁴⁰ Bak.: s.868, 1 no.lu dipnot, Warren'ın 9 Ağustos 1960 günlü telgrafı.

⁴¹ Mektubun metni: s.869-878.

lara, bütün askerî birliklere ve Türk milletine emirler vermeye alışmış olan yüzbaşılar, binbaşılar, yarbaylar ve generaller, elbetteki eski işlerine dönemezlerdi. İşte bu düşünce ortaya çıkmaya başladığı andan itibaren, M.B.K. ile, bir kurum olarak ordu arasında geniş bir ayrılık belirmeye başlamıştır. Ordu, hâlâ M.B.K.'ni desteklemektedir. Fakat bu, her ikisinin de çıkarlarının aynı olduğunu ifade etmiyor. Bu ise, sadece Türkiye'yi değil, Batı dünyasını da ilgilendiren bir husustur.

Orgeneral Gürsel, 8 Ağustos'taki konuşmasında seçimlerin, 27 Mayıs 1961'de, yani darbenin yıldönümünde yapılacağını söylemiş ise de, hükümete yakın çevreler bunun mümkün olamayacağını söylemektedir.

M.B.K. üyeleri, yeni ayrıcalıklar ve yeni yeni yetkilerle donatılmış bir hayata alıştıktan sonra, bunların eski görevlerine dönmeleri çok zor olacaktır. Bu sebeple, seçimler konusundan önce, bu üyelerin kendilerini güven altına almaları sorunu çok daha önemli hale gelmiştir ve bundan dolayı da seçimlerin hemen yapılması mümkün olmayabilir.

Diğer taraftan bir başka sorun daha var: Eğer emekliye ayrılan subaylar, köylüler, işçi sınıfı ve esnaf, yani, her ne sebeple olursa olsun, durumdan memnun olmayanlar, biraraya gelecek olursa, hükümet büyük sıkıntıya uğrayacaktır. Bazıları, ordunun böyle bir harekete izin vermeyeceğini söylüyor da, Türk Ordusu artık eski Türk Ordusu değildir.

M.B.K. basın üzerinde büyük sansür uygulamaktadır. Parti faaliyetlerine izin verilmemiştir. Bir halde ki, durum Menderes zamanındakinden farklı değildir. Türk milletinin siyasal partilere değil, "partisizliğe" ("absence of parties") ihtiyacı olduğu gibi söylentiler dolaşmaktadır. Bunun anlamı, yapılacak bir seçimde, bir *Millî Birlik Partisi*'nin ortaya çıkması ve kendi güvenliklerini sağlamak için, M.B.K. üyeleri ile onunla birlikte çalışan bürokratların bu partiye akın etmeleri ihtimalidir.

Hükümet, Amerika'nın kuklası gibi görünmemek için, Amerika'dan uzak durmaya çalışmaktadır. Bir telgrafımda, Gürsel Hükümeti'nin Amerika ile işbirliğinden kaçındığını gösteren 12 olay zikretmişim⁴². (Cihat) İren ve (Daniş) Koper gibi, "kuvvetli Amerikan dostu ve Amerika hayranı" hükümet üyeleri, hükümette ateş altında bulunmaktadır.

⁴² 9 Ağustos 1960 tarihli olduğunu tesbit ettiğimiz bu telgrafın metni de, incelediğimiz belgeler arasında yoktur.

Warren, değerlendirmesinin sonunda da, bu hükümetin yıkılması halinde Sovyetlerin sahneye gireceğini ve durumdan Sovyetlerin yararlanacağını, ondan sonra ne olacağını kimsenin bilemeyeceğini, dolayısıyla, bugünkü hükümete bir alternatif mevcut olmadığından, gerek Amerika'nın, gerek Batı'nın, Gürsel Hükümeti'ne yardımcı olması gerektiğini, kendisini komünizme kaptırmamak için bu hükümetin Amerika'ya, NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalmasının sağlanmasının yine en iyi yol olacağını söylemekteydi.

b) *Yassıada Duruşmaları ve İdamlar*

Büyükelçi Warren'ın, yukarıda sözünü ettiğimiz 11 Ağustos tarihli mektubunda, eski hükümet mensuplarının yargılanmaları konusuna da değinilmekteydi.

Büyükelçiye göre, M.B.K., yaptığı ihtilâlin gerekçesini doğrulamak için, Menderes ve arkadaşlarını, bir grup maskaralar ("Scoundrals"), hırsızlar ve hainler olduğunu göstermeye çalışacaktı.

Yine büyükelçiye göre, orduda Menderes'e karşı son derece büyük bir nefret vardı. Başka ülkelerde halk, bu çeşit tarafgir yargılamalara tepki gösterip, itidal ve af isterken, Türkiye'de halk, açıkça, Bayar, Koraltan, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın idamını istiyordu. Bundan dolayı, M.B.K., Ceza Kanunu'nu bile makale şâmil olarak değiştirmişti.

Büyükelçinin anlayamadığını söylediği bir diğer husus da, T.B.M.M.'nin bütün D.P.'li üyelerinin tutuklanması ve mahkemeye verilmesiydi.

Yassıada Mahkemesi dolayısıyla, Warren'ın sözünü ettiğimiz mektubundan başka, sadece 31 Ekim tarihli bir belgede bir bilgi bulunmaktadır. Amerika'nın Paris büyükelçiliğinden Vaşington'a 31 Ekim 1960'da çekilen ve NATO Başkomutanı General Norstad'ın 3 Ekim günü Gürsel ile yaptığı konuşmayı nakleden bu telgraftan⁴³, Norstad'ın Gürsel'e Yassıada Mahkemesi'nden de söz ettiği görülmektedir. Norstad bu görüşmede, Yassıada duruşmaları dolayısıyla (duruşmalar 14 Ekimde başlamıştır), bütün dünyanın gözünün Türkiye'nin üzerinde olduğunu, Türkiye'nin bütün dostlarının ve NATO müttefiklerinin ümit ve duasının ("hope and prayer"), bu önemli krizde, Türkiye'nin itidal ve cömertlik göstermesi olduğunu söyledik-

⁴³ Paris büyükelçiliğinden Vaşington'a 31 Ekim 1960 günlü telgraf, s.900.

ten sonra, bu duruşmaların sonucunun, Türkiye'nin milletler ailesi içindeki itibarını en az bir kuşak boyunca artıracığını belirtmiştir.

İlginçtir, Norstad-Gürsel görüşmesinde hazır bulunan Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Norstad'ın bu sözlerine, biraz da sinirli bir tepki göstererek, yargılananların yabancılara karşı değil, Türk Milleti'ne karşı suç işlediklerini söylemiştir. Sarper'in, daha duruşmalar başlamadan, "suç"tan söz etmesi dikkati çekiyor.

İdamlar konusuna gelince: Bilindiği gibi, Yassıada Mahkemesi, Başbakan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu'nun ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idam edilmelerine karar vermiş ve D.P. milletvekilleri ile bazı bürokratlar çeşitli cezalara mahkûm etmişti. Bayar hakkındaki idam cezası ise, M.B.K.'nce müebbed hapse çevrilmiştir. Zorlu ve Polatkan 16 Eylül 1961'de ve Başbakan Menderes de 17 Eylül 1961'de asılarak idam edilmişlerdir.

Ne var ki, daha 1960 yazında, bunların idamları hakkında söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Bu söylentiler üzerinedir ki, Büyükelçi Warren, 24 Temmuz günü, Eminsular için istenen 100 milyon lira konusunu Gürsel ile konuşurken, sözü idamlara da getirmiş ve "eski liderler idam edilirse", bunun, gerek Batı dünyasında, gerek Amerika'da Türkiye aleyhinde "duygulara" ve Kongre'yi de etkileyerek yapılan yardımlarla, Türk-Amerikan münasebetlerini de geriletebileceğini söylemiştir⁴⁴. Warren'ın belirttiğine göre, idamlar konusundaki bu teşebbüsünü, kendisi, Vaşington'dan hiçbir talimat almadan yapmıştır.

Yayınlanan belgelere göre, Yassıada duruşmaları ile ilgili Amerikan tepkileri bu kadar görünüyor⁴⁵. Bizim kanaatimizce, 1960 yazında, Türkiye ile Amerika arasındaki münasebetlere ait belgelerin ve özellikle yargılamalar ile ilgili belgelerin bir çoğunun yayınlanmamış olduğudur. Daha önce de işaret

⁴⁴ Warren'ın Vaşington'a 25 Temmuz tarihli telgrafi, s.865.

⁴⁵ Amerikalıların, "27 Mayıs Olayı" konusundaki, "suskunluk" diyebileceğimiz bu tutumu gerçekten dikkati çekmektedir. O sırada Amerika Cumhurbaşkanı olan Eisenhower'ın hâtıratını inceleyerek, orada da başka yorumlar aradıysak da, Eisenhower'ın 27 Mayıs Olayı'na hiç mi hiç değinmediğini gördük. Bir yerde (Dwight D.Eisenhower, *Waging Peace, 1956-1961*, New York, Doubleday and Co., 1965, s.493) bir dipnot olarak şu ifade yer almaktadır: "... Of course, when the upheaval did come, it would have been highly improper for me to comment... But, I could not, when the revolt occurred, refrain from a deep regret that such a violent upheaval had taken place". Yani Başkan Eisenhower, 27 Mayıs olayı için üzüntüsünü ifade etmekle beraber, bu konuda yorum yapmanın kendisi için uygun olmayacağını söylemektedir.

ettiğimiz gibi, bazı belgeler yayınlanırken, metinden bir veya iki cümle çıkarılmış, veya bazı belgelerin aleniyete intikal ettirilmediğine işaret edilmiştir. Biz durumu, bu belgelerin yayınlanmasının bugünkü Türk-Amerikan münasebetlerine de etki yapmasından, Amerikan hükümetinin duyduğu endişeye bağlamaktayız. Kabul etmek gerekir ki, "27 Mayıs Olayı", Türk siyasî tarihindeki yerini bugün de bir hayli canlı olarak muhafaza etmektedir.

5. Amerika'nın Türkiye Politikası : Genel İlkeler

Amerikan Millî Güvenlik Kurulu'nca hazırlanan 5 Ekim 1960 tarihli uzun bir rapordan söz ederek konuyu bağlamak istiyoruz⁴⁶.

Raporun adından da belli olduğu üzere, Millî Güvenlik Kurulu'nda yapılan uzun müzakerelerde, Türkiye'nin durumu tartışılmakla beraber, Türkiye'nin iç sorunlarına hiç değinilmeyerek, daha ziyade "İttifak-içi" durumu ele alınmıştır. Bu konuda söylenenlerin, konumuz bakımından fazla bir önemi olmamakla beraber, Türkiye'de olan bitenlere rağmen, Türkiye'ye karşı izlenecek politika belirlenmiş ve bunun ilkeleri tesbit edilmiştir. Biz, bu politikanın sadece *genel ilkelerini* belirtmekle yetineceğiz:

1. Amerika, Atlantik Câmîası'nın bir parçası olarak Türkiye'nin güvenliğine büyük önem vermektedir.

2. Türkiye'nin, bağımsızlığını ve komünizmin yıkıcı teşebbüslerine karşı direncini sağlamak amacı ile, Türkiye'nin uzun vâdeli ekonomik ve askerî gelişmesine yardım edilmelidir.

3. Türkiye'nin, hür dünya için önemli olan askerî ve sair kolaylıkları Amerika ve müttefiklerinin istifadesine devamlı olarak sunması sağlanmalıdır.

4. Hür seçimlerin yapılması ve Türkiye'de devamlı olarak demokratik hükümetlerin bulunması için, Türkiye teşvik edilmelidir.

5. Türkiye'nin iç politikasına bulaşmaktan ve herhangi bir siyasal parti ile fazla içli-dışlı olmaktan kaçınmak ve böylece, sadece mevcut hükümetle değil, ondan sonra iktidara gelecek hükümetle de iş yapabilecek şekilde münasebetleri düzenlemek gerekir.

⁴⁶ s.888-899, "Statement of Policy Toward Turkey", National Security Council Report, Washington, D.C., 5 Ekim, 1960.

6. Türkiye'deki komünist unsurların devamlı olarak kontrolü konusunda Türkiye teşvik edilmelidir.

7. Türk toplumu ile münasebetlerimizin gayet nâzik bir nokta olduğu gözönünde tutulmalıdır.

8. Türk eğitim sisteminin, fakat özellikle Türk Silâhlı Kuvvetleri eğitim programlarının geliştirilmesi için Türkiye teşvik edilmelidir.

1960 yılının sonlarında, Amerika'nın Türkiye'ye karşı genel tutum ve politikası bu şekilde tesbit ediliyordu. 1961 yılı gelişmelerinin ve özellikle idamların Amerika üzerinde nasıl bir etki yaptığını, 1961 yılına ait belgeler yayınlandığında -tabii tam olarak yayınlanırsa- göreceğiz.

6. Sonuç

İncelediğimiz belgelerden, Amerika'nın 27 Mayıs olayı ile ilgili tutumu konusunda şu noktalar ortaya çıkmaktadır:

1) Bir defa, özellikle Ankara'daki Büyükelçi Warren'ın, sanırız Millî Birlik Komitesi ve icraatı hakkındaki genellikle olumsuz tutumunu yansıtmaya dolayısıyla, bazı telgrafların yayınlanmasından çekinilmiştir. Tabii aynı şey, Vaşington'dan Ankara'ya gönderilen bazı telgraflar için de söz konusudur.

2) Bunun sonucu olarak, meselâ 14'ler olayı konusunda Amerikan Hükümeti'nin tutumunu tesbit etmek mümkün olmamaktadır.

3) Yine aynı sebeple olsa gerek, Yassıada duruşmaları konusunda da Amerikan görüşleri, çok ayrıntılı bir şekilde ortaya konamamaktadır. Meselâ, duruşmalar 14 Ekimde başladığı halde, Ekim ayından itibaren olan belgeler verilmemiştir.

4) 27 Mayıs olayı ve sonrasındaki gelişmelere Amerika'nın bulaşmaması hakkında Büyükelçi Warren'ın ileri sürdüğü görüşler, Vaşington tarafından da paylaşılma beraber, Vaşington, Türkiye gelişmelerine global stratejisi açısından bakarken, Warren, D.P. iktidarı ile uzun yıllar beraber çalışmış olması dolayısıyla⁴⁷ olsa gerek, M.B.K.'ne pek de sempatik gözle bakmamış ve değerlendirmelerini de bu psikolojik durumun etkisinde yapmış görünüyor.

⁴⁷ Fletcher Warren, 1953 Haziranında Ankara'da göreve başlamış ve 4 Kasım 1960'da Ankara'dan ayrılmıştır.

Dolayısıyla, Vaşington ile Büyükelçinin tutumları arasında, zaman zaman büyük farklılıklar göze çarpmaktadır.

5) Amerikan basını, kamuoyu ve Ankara büyükelçisinin aksine, Amerikan Hükümeti'nin, 27 Mayıs olayını çok daha soğukkanlı olarak değerlendirdiği de, belgelerin ortaya koyduğu bir gerçektir. Bu sebeple, Ekim 1960 başında Türkiye hakkında yapılan değerlendirme, Amerika'nın, 1960 öncesinde Türkiye'ye bakışından fazla bir farklılık göstermemektedir. Sadece "demokrasi" konusu vurgulanmakla yetinilmiştir.